

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نظریه‌های جامعه‌ی مدنی

محمد تقی سبزه‌ای
عضو هیأت علمی دانشگاه رازی

انتشارات دانشگاه رازی

۱۳۹۳

سرشناسه	: سبزه‌ای، محمد تقی، ۱۳۴۶
عنوان	: نظریه‌های جامعه‌ی مدنی/محمد تقی سبزه‌ای
مشخصات نشر	: کرمانشاه، دانشگاه رازی، ۱۳۹۳=۲۰۱۴ م.
مشخصات ظاهری	: ظ+۲۲۲ ص.
فروست	: دانشگاه رازی؛ ۳۱۶: جامعه‌شناسی؛ ۷.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۵۸-۸۲-۴
یادداشت	: عنوان به انگلیسی: Theories Of Civil Society
یادداشت	: کتاب‌نامه
موضوع	: جامعه‌ی مدنی
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۳ / ۲ن ۶س / JC۳۳۶
رده‌بندی دیویی	: ۳۲۰/۱۰۱۱

عنوان کتاب: نظریه‌های جامعه‌ی مدنی

تألیف: دکتر محمد تقی سبزه‌ای

ویراستار ادبی: دکتر جلیل کریمی

صفحه‌آرا: وحید دامن‌افشان

ناشر: دانشگاه رازی

تاریخ و نوبت چاپ: ۱۳۹۳-اول

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۵۸-۸۲-۴

قطع: وزیری

چاپ: زلال کوثر

مراکز پخش: تهران: مرکز نشر دانشگاهی ۸۸۵۵۶۱۶۸؛ کتابیران ۱۵-۶۶۵۶۶۵۱۰؛ دانشیران ۶۶۴۱۶۱۷۶

کرمانشاه: مرکز چاپ و نشر دانشگاه رازی، تلفکس ۰۸۳۱-۴۲۸۰۸۰۲

آدرس رایانامه: publication@razi.ac.ir

مسئولیت درستی مطالب به عهده‌ی نویسنده است.

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

تقديم به مادرم

پیش‌گفتار

طرح بحث‌های جدید مرتبط به جامعه‌ی مدنی نظیر «حوزه‌ی عمومی» و «حوزه‌ی خصوصی»، «حقوق شهروندی»، «افکار عمومی»، «رابطه‌ی دین و دولت»، «رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت» در برخی از دروس کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته‌های علوم اجتماعی، علوم سیاسی، علوم ارتباطات و مطالعات فرهنگی در سطح کارشناسی و کارشناسی ارشد علوم اجتماعی در سال‌های اخیر دلیلی برای تألیف کتاب حاضر از سوی مؤلف است. از آن‌جا که ادبیات نظری جامعه‌ی مدنی در کشور غنی نیست و اکثر ترجمه‌ها و تألیفات موجود در باره‌ی دموکراسی و نه جامعه‌ی مدنی است، کتاب حاضر می‌تواند تا اندازه‌ای کمبود منابع درسی موجود را درباره‌ی موضوع جامعه‌ی مدنی در دروسی نظیر «جامعه‌شناسی سیاسی»، «اندیشه‌های سیاسی»، «نظریه‌های جامعه‌شناسی»، «مسائل اجتماعی ایران» در مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا جبران کند. به‌علاوه، از آن‌جا که هرگونه بحث‌های تکمیلی پیرامون رابطه‌ی اسلام با جامعه‌ی مدنی یا بومی‌کردن جامعه‌ی مدنی و دموکراسی مستلزم شناخت علمی و درست مبانی نظری آن است، مطالعه این کتاب می‌تواند برای فعالان و علاقه‌مندان سیاسی و اجتماعی کشور مفید باشد.

کتاب حاضر در دو بخش تدوین و هر بخش به چند فصل تقسیم شده است. در بخش اول به نام نظریه‌های کلاسیک جامعه‌ی مدنی، نظریه‌های جامعه‌ی مدنی در پنج فصل تنظیم

شده است: بنیان‌گذاران جامعه‌ی مدنی (ارسطو، توماس آکویناس، نیکولو ماکیاولی و ژان بُدِن)، صاحب‌نظران قرارداد اجتماعی (جان لاک، ژان ژاک روسو، توماس هابز)، فیلسوفان سیاسی لیبرالی (بنجامین کُنْستَن، شارل بارون دو مونتسکیو، آلکسی دو توکویل و امانوئل کانت)، اقتصاددانان سیاسی کلاسیک (آدام اسمیت، آدام فرگوسن) و فیلسوفان اجتماعی تضادی (هگل، مارکس، گرامشی).

در فصل اول از ارسطو شروع می‌کنیم، که اولین بار در اثر خود سیاست از «جامعه‌ی مدنی»^۱ سخن گفت. ارسطو جامعه‌ی مدنی را معادل «پولیس»^۲ یا «دولت‌شهر»^۳ به‌کار برده است، مفهومی که بعدها از سوی دیگر فیلسوفان سیاسی نظیر توماس آکویناس، نیکولو ماکیاولی و ژان بُدِن بسط داده شد. آکویناس نظر ارسطو را درباره‌ی جامعه‌ی مدنی که به مفهوم جامعه‌ی این‌جهانی است، می‌پذیرد، اما آن را در کنار «جامعه‌ی خدایی»^۴ قرار می‌دهد. جامعه‌ی مطلوب آکویناس، از جامعه‌ی دنیوی و جامعه‌ی روحانی تشکیل می‌شود، که اولی تابع دومی است. از نظر آکویناس، انسان برای رسیدن به کمال وجودی باید هم عضو جامعه‌ی سیاسی و هم کلیسا باشد.

ماکیاولی، بر خلاف آکویناس، حوزه‌ی سیاست را صرفاً این‌جهانی می‌داند، حوزه‌ای که اصول و قوانینش از تعالیم دین خارج و مستقل از معیارهای اخلاقی فرابشری است. لذا، ماکیاولی معتقد است کسانی که وارد سیاست می‌شوند باید یاد بگیرند، که اخلاقی یا مذهبی عمل نکنند. ماکیاولی نوع حکومت‌ها را بر اساس سرشت حکومت‌شوندگان به دو نوع تقسیم می‌کند: اگر سرشت مردمان از فضیلت باشد نظام سیاسی مناسب آن‌ها جمهوری و اگر سرشت مردمان فاسد باشد نظام‌ها مناسب آن‌ها سلطنتی مطلقه است. به‌نظر ماکیاولی، مبارزه برای قدرت بین اکثریت (عوام) و اقلیت (خواص) به‌وجود می‌آید و برای جلوگیری از تنش و ایجاد توازن قدرت بین این دو جامعه‌ای سیاسی یا مدنی لازم است. تنش بین مردم و دولت زمانی به‌وجود می‌آید، که فرمان‌روا، به‌ویژه شه‌ریار در نظام سلطنتی، به فکر تجاوز به حقوق رعیت از جمله مال و ناموس او بیفتد.

از نظر بُدِن، جامعه‌ی مدنی از خانوارها تشکیل می‌شود و در برابر دولت قرار می‌گیرد. بُدِن رابطه‌ی حاکم و شه‌روند را متقابل می‌داند. به‌زعم او، شه‌روند هم آزاد است، زیرا دارای حقوق و

^۱Civil society^۲Polis^۳City-state^۴societas divini

مزایایی است، و هم، تابع است، زیرا آزادی او از سوی فرمان‌روا محدود می‌شود. هر چند آزادی شهروند محدود می‌گردد، ولی محدودیت آن از سوی قانون صورت می‌گیرد و همه‌ی افراد، از جمله شخص حاکم را شامل می‌شود. لذا، حاکم هم به نوبه خود کاملاً آزاد نیست.

از آن‌جا که این چهار متفکر سیاسی، جزو اولین اندیشمندان‌اند، که به جامعه‌ی مدنی به صورت مستقیم و غیرمستقیم پرداخته‌اند، آن‌ها را بنیان‌گذاران جامعه‌ی مدنی می‌نامیم. بحث‌های بنیان‌گذاران بیش‌تر بر موضوعاتی نظیر «انسان» و «جامعه»، «نوع‌شناسی دولت‌ها»، «شهروندی» «رابطه‌ی حکومت‌کنندگان و حکومت‌شوندگان»، «رابطه‌ی دین و دولت» و «رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت» متمرکزند. جامعه‌ی مدنی نزد همه‌ی این متفکران عبارت است از جامعه‌ی متشکل از شهروندان نابرابری، که با وجود دارا بودن برخی از حقوق شهروندی، وابسته به دولت و تابع آنند. دولت در نزد آن‌ها دارای کارکرد حفظ نظم اجتماعی است.

در ادامه بحث جامعه‌ی مدنی در بخش اول، فصل دوم، به بررسی جامعه‌ی مدنی از منظر سه تن از صاحب‌نظران قرارداد اجتماعی؛ توماس هابز، جان لاک و ژان‌ژاک روسو می‌پردازیم. این گروه جزو اولین متفکرانی‌اند، که جامعه‌ی مدنی را به مثابه‌ی جامعه‌ی سیاسی و مستقل از دولت تعریف کرده‌اند. بنا به نظریه‌ی قرارداد اجتماعی، دولت و جامعه‌ی مدنی محصول خرد انسانند. براساس این، دولت اقتدار خود را از رضایت کسانی می‌گیرد، که در چارچوب قرارداد اجتماعی جامعه‌ای سیاسی تأسیس کرده‌اند. این نظریه فرض می‌کند، که انسان پیش از تکوین دولت در «وضع طبیعی» زندگی می‌کند؛ وضعیتی که پیش از شکل‌گیری نهاد دولت است. در وضع طبیعی هیچ نهادی برای تدوین مقررات و ضمانت اجرای آن‌ها وجود ندارد. تنها «قانون طبیعی» تنظیم‌کننده‌ی رفتار و کنش بشر است.

بحث‌های صاحب‌نظران این دیدگاه درباره موضوعاتی نظیر «وضع طبیعی»، «وضع مدنی»، «قانون طبیعی»، «قانون مدنی»، «نوع حکومت‌ها»، «قرارداد اجتماعی»، «جامعه‌ی مدنی»، «رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی» و «رابطه‌ی دین و دولت» است.

به تدریج مفهوم جامعه‌ی مدنی از سوی سایر فیلسوفان سیاسی و اجتماعی بزرگ غربی در توصیف و تبیین تحولات اجتماعی عینی بکار گرفته شد و با مفاهیم دیگری نظیر «جدایی دین از سیاست»، «انسان‌گرایی»، «مشروطه‌خواهی» و «دولت قانون»، «حقوق فردی»، به‌ویژه «حق مالکیت»، «آزادی‌های فردی»، «اقتصاد آزاد»، «فردگرایی» و «تفکیک حوزه‌ی خصوصی از حوزه‌ی

عمومی» و ... تکمیل شد، به صورتی که در قرن‌های هیجده و نوزده، متأثر از جنبش روشن‌گری، مفهوم تازه‌تری از جامعه‌ی مدنی لیبرالی مطرح شد. مهم‌ترین صاحب‌نظران این نحله‌ی فکری، که در فصل سوم بررسی می‌شوند، عبارتند از: بنجامین کُنستانتان، مونتسکیو، آلکسی دو توکویل و امانوئل کانت.

ظهور و تکوین سرمایه‌داری و جدایی اقتصاد از سیاست به کثرت‌گرایی برداشت‌ها و تفسیرها از جامعه‌ی مدنی کمک کرد. قبل از پیدایش جامعه‌ی بورژوازی، جامعه‌ی مدنی بیش‌تر مفهومی سیاسی بود و با قدرت تعریف می‌شد. اما با پیدایش جوامع بورژوازی، حوزه‌ی مدنی و مستقل از جامعه‌ی سیاسی شکل گرفت. هم‌چنین، ظهور مکتب اقتصاد سیاسی کلاسیک در قرن هیجدهم، که متأثر از جنبش روشن‌گری بود، تمام مفهوم‌سازی‌های گذشته درباره‌ی دولت و جامعه را به چالش کشید و نظریه‌های جدیدی درباره‌ی جامعه‌ی مدنی مطرح کرد. بر اساس نظریه‌های جدید اقتصادی، اساس جامعه و منشأ تغییر و تحولات آن اقتصاد است و زندگی و هنجارهای اجتماعی بازتاب منطق اقتصادی جامعه است. لذا، برای شناخت جوامع باید فعالیت‌های غیرسیاسی یا اقتصادی آن‌ها بررسی شوند. براین اساس، وضعیت طبیعی بر اساس جامعه‌ی اقتصادی و نه جامعه‌ی سیاسی شکل می‌گیرد. نزد اقتصاددانان سیاسی کلاسیک، جامعه‌ی مدنی ویژگی اختصاصی جوامع در حال صنعتی شدن است، که مهم‌ترین شاخص‌های آن تقسیم‌کار پیچیده، تمرکز بر تولید و مبادله اقتصادی است. مهم‌ترین اقتصاددانان کلاسیک، که آرای‌شان در فصل ۴ بررسی می‌شود، آدام فرگوسن و آدام اسمیت‌اند، که تفسیری اقتصادی از جامعه‌ی مدنی مطرح کردند.

آخرین گروه متفکران اجتماعی، که در فصل پنجم این بخش بررسی می‌شوند، فیلسوفان اجتماعی تضادی هگل، مارکس و گرامشی‌اند. ویژگی مشترک فیلسوفان اجتماعی تضادی این است، که هر سه متفکر معتقدند جامعه در اثر مدرن‌شدن به دو نظام سیاسی و اجتماعی تقسیم می‌شود و در ادامه‌ی روند تکاملی نظام جدیدی به نام جامعه‌ی مدنی متولد می‌شود. با اضافه شدن خرده نظام جدید (با ماهیت جدید) به جامعه‌ی مدرن روابط عناصر تشکیل‌دهنده‌ی جامعه با یکدیگر دستخوش دگرگونی می‌شود. از این رو، نوع‌شناسی جامعه‌ی مدرن تغییر می‌کند؛ به عبارت دیگر، الگوی دو بُعدی ارسطو از جامعه (خانواده - دولت شهر) به مدل سه بُعدی هگلی (خانواده - جامعه‌ی مدنی - دولت) تکامل می‌یابد. نظریه‌ی گرامشی درباره‌ی جامعه‌ی مدنی نظریه‌ی مارکس

پیش‌گفتار خ

در این باره نیست. مدل مارکسیستی زیربنا (جامعه‌ی مدنی) و روبنا (دولت) در نزد گرامشی جای خود را به مدل زیربنا (اقتصاد) و روبنا (جامعه‌ی مدنی + دولت) می‌دهد. با وجود این، جامعه‌ی مدنی در نزد گرامشی هم روبنایی و هم زیربنایی است، روبنایی است، زیرا در حوزه‌ی کردارهای ایدئولوژیک و سیاسی است، و زیربنایی است، زیرا در آن طبقات اصلی جامعه، یعنی سرمایه‌دار و پرولتاریا، با یکدیگر کنش اقتصادی دارند.

در بخش دوم کتاب، نظریه‌های معاصر جامعه‌ی مدنی غربی در چهار فصل بررسی می‌شوند: جامعه‌ی مدنی لیبرالی، جامعه‌ی مدنی اجتماع‌گرایانه، جامعه‌ی مدنی جمهوری خواهانه و جامعه‌ی مدنی گفت‌وگویی.

ویژگی رویکرد لیبرالی تفسیر جامعه‌ی مدنی بر اساس اصول لیبرالیسم است. مؤلفه‌های اصلی این رویکرد عبارتند از: «آزادی‌های فردی»، «حقوق شهروندی»، «برابری حقوق»، «دولت مدرن»، که عقلانی، حامی آزادی و برابری و رضایت شهروندان است. از بین صاحب‌نظران این رویکرد رالف داهرندورف و جان راولز بررسی می‌شوند. داهرندورف جامعه‌ی مدنی را قلب جامعه‌ی مدرن می‌داند، که دارای سه ویژگی مهم است: «کثرت‌گرایی»، «خودمختاری» و «مدنیت». مهم‌ترین کارویژه‌های جامعه‌ی مدنی «رفع تضادهای اجتماعی» و «حفظ ثبات جامعه» است. راولز جامعه‌ی مدنی را به مثابه‌ی «ساختار اساسی» جامعه‌ی مدرن می‌داند، که با نهادهایش (اقتصاد، خانواده، قوه‌ی قضاییه مستقل، انجمن‌های مدنی و ...) حوزه‌ای غیرسیاسی یا عمومی تشکیل می‌دهد، که در درون هر یک از انجمن‌ها و بین آن‌ها با هم درباره‌ی اصول عدالت بحث می‌شود. کارویژه‌ی مهم ساختار اساسی شکل‌گیری «فرهنگ پشتیبانی» یا فرهنگ زندگی روزمره است.

در فصل هفتم، یکی دیگر از رویکردهای جدید به جامعه‌ی مدنی به نام اجتماع‌گرایی بررسی می‌شود. اجتماع‌گرایان، جامعه‌ی مدنی را «فضای اجتماعی» برای همه کنش‌ها و رفتارهای انسان تعریف می‌کنند. شهروند با مشارکت در این فضا می‌تواند در فرایندهای مختلف اجتماعی؛ از جمله در اقتصاد، افکار عمومی و تصمیم‌گیری سیاسی، فعالانه مشارکت کند. چارلز تیلور، یکی از صاحب‌نظران این رویکرد، به پیروی از جان لاک جامعه‌ی مدنی را جامعه‌ای غیرسیاسی و کثرت‌گرا می‌داند. به نظر تیلور، واحدها و اتحادیه‌های غیرسیاسی شهروندان را برای مسئولیت‌پذیری در نظام سیاسی آماده می‌کنند و بر تصمیم‌گیری‌های دولتی تأثیر می‌گذارند. به نظر

تیلور، «قدرت باید تابع افکار عمومی باشد، اما افکار عمومی خودش به‌نفسه اعمال قدرت نکند». والزر، صاحب‌نظر دیگر این رویکرد، جامعه‌ی مدنی را فضایی برای همه‌ی کنش‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی اعضای جامعه می‌داند، که مهم‌ترین کارکردهایش تسهیل مشارکت شهروندان در فرایندهای اجتماعی و سیاسی، کاهش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و تعدیل روحیه ملی‌گرایی افراطی در جوامع دارای ملتی واحد و جلوگیری از قطبی‌شدن در جوامع چندملیتی است.

رویکرد جمهوری‌خواهی به جامعه‌ی مدنی مبتنی بر اصول «عقل عملی»، «خیر عمومی»، و به‌ویژه «آزادی مثبت» و «مشارکت» است. از نظر جمهوری‌خواهان، آزادی مثبت برای مشارکت تنها ضمانت واقعی برای آزادی منفی از سلطه است. در مشارکت یکی از عوامل مشروعیت‌بخش؛ یعنی «تعهد شهروندی»، وجود دارد، که جمهوری برای حفظ و گسترش آن تلاش می‌کند. هم‌چنین، جمهوری امکان مشارکت در مباحث عمومی را برای شهروندان فراهم می‌کند. هانا آرنت، یکی از صاحب‌نظران این رویکرد، جامعه‌ی مدنی را «فضای عمومی» می‌داند، که در آن همه‌ی مصادیق و نشانه‌های طرد اجتماعی مانند برده‌بودن یا زن‌بودن از بین می‌رود. از این منظر، حوزه‌ی عمومی بر روی هیچ گروه اجتماعی بسته نیست. در حوزه‌ی عمومی مدرن همه‌ی موضوعاتی، که قبلاً پیش‌سیاسی یا غیرسیاسی تعریف می‌شدند، بحث و بررسی می‌شوند. سرانجام، آرنت معتقد است فضای عمومی از نظر زمانی نباید بسته باشد. زیرا اختلافات درباره‌ی چگونگی اداره‌ی امور عمومی همیشه وجود دارد. سه متفکر معاصر آلمانی، از نسل سوم مکتب فرانکفورت، به نام‌های آلریش رودل، کُنتر فرانکن‌برگ و هلموت دُبیل نیز از منظر اجتماع‌گرایی جامعه‌ی مدنی را تعریف و تفسیر کرده‌اند. جامعه‌ی مدنی مورد نظر این متفکران، فضای عمومی بدون واسطه‌ای است، که بستر مناسب شکل‌گیری اراده و عقیده‌ی عمومی را فراهم می‌کند. جامعه‌ی مدنی پیش‌شرط دموکراسی است، زیرا تحقق دموکراسی بیش از همه مستلزم ایجاد فضایی باز و آزاد برای گفت‌وگوهای سازنده است.

سرانجام، آخرین رویکرد مدرن به جامعه‌ی مدنی «رویکرد گفت‌وگویی» است، که در فصل نهم بررسی می‌شود. صاحب‌نظران شناخته‌شده‌ی این رویکرد یورگن هابرماس، اِندرو اِرتو و جان کوهن‌اند. رویکرد گفت‌وگویی جامعه‌ی مدنی را حوزه‌ی کنش متقابل بین دو نظام اقتصادی و سیاسی تعریف می‌کند، که اگرچه از اقتصاد و سیاست جداست، اما با آن‌ها در ارتباط است.

پیش‌گفتار   ذ

حوزه‌ی جامعه‌ی مدنی حوزه‌ی زیست‌جهان است، که خانواده‌ها، مطبوعات، رسانه‌ها، نهادها و سازمان‌های داوطلبانه، جنبش‌های مدنی را دربر می‌گیرد. این حوزه به علت برخورداری از عنصر ارتباطی قادر است بین خود و دو نظام دیگر و نیز بین نظام‌های اقتصادی و سیاسی با یکدیگر حلقه‌های ارتباطی، و در نتیجه، همبستگی اجتماعی ایجاد کند. نظام اقتصادی دارای نهادها و مؤسسات اقتصادی نظیر شرکت‌ها و کارخانه‌های خصوصی است و نظام سیاسی با دستگاه‌هایی نظیر مجلس و دولت، که کارشان قانون‌گذاری و تصمیم‌گیری سیاسی است، مشخص می‌شود. جامعه‌ی مدنی می‌تواند به کمک افکار عمومی و نهادهای اقتصاد خصوصی بر قانون‌گذاری و تصمیم‌گیری‌های سیاسی اثر بگذارد و آن‌ها را در جهت منافع عمومی هدایت نماید.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از همکار گرامی دکتر جلیل کریمی به خاطر ویراستاری متن و نکات ارزنده‌ای که در بهبود کیفیت علمی کتاب تذکر دادند، قدردانی کنم. هم‌چنین، از مسئولان انتشارات دانشگاه رازی، به‌ویژه دکتر هومن سالاری، مدیر امور پژوهشی دانشگاه و سرکار خانم رنجبر و سرکار خانم بهرامی، کارشناسان محترم انتشارات به‌خاطر پی‌گیری مراحل اجرایی چاپ کتاب تشکر می‌کنم. از آقای وحید دامن‌افشان به خاطر صفحه‌آرایی خوب کتاب بسیار سپاسگزارم. امیدوارم که حاصل کار علمی چندین ساله‌ی مؤلف مورد استفاده‌ی دانش‌جویان و دوست‌داران علم در کشور قرار گیرد و خوانندگان کتاب مؤلف را از نظرات و انتقادات سازنده خود بی‌بهره نسازند. انتقادات، راهنمایی‌ها و پیشنهادات اصلاحی را مغتنم می‌شمارم و برای بالابردن کیفیت کتاب در چاپ‌های بعدی استفاده خواهم کرد.

محمد تقی سبزه‌ای

بهار ۱۳۹۳

فهرست مطالب

ت	پیش‌گفتار
۱	بخش اول نظریه‌های کلاسیک جامعه‌ی مدنی
۳	۱ بنیان‌گذاران جامعه‌ی مدنی
۳	ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م.) . . . . .
۳	جامعه‌ی مدنی یا دولت‌شهر . . . . .
۵	دولت . . . . .
۷	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی . . . . .
۸	توماس آکویناس (۱۲۷۴-۱۲۲۶) . . . . .
۹	جامعه‌ی مدنی . . . . .
۱۱	دولت . . . . .
۱۳	رابطه‌ی دین و دولت . . . . .

۱۵	نیکولو ماکیاولی (۱۴۵۹-۱۵۱۷)
۱۶	جامعه‌ی مدنی
۱۷	دولت
۲۰	رابطه‌ی دین و دولت
۲۱	ژان بُدِن (۱۵۳۰-۱۵۹۶)
۲۱	جامعه‌ی مدنی
۲۱	دولت
۲۳	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی
۲۴	رابطه‌ی دین و دولت
۲۶	جمع‌بندی
۲۹	۲ صاحب‌نظران قرارداد اجتماعی
۲۹	توماس هابز (۱۶۷۹-۱۵۸۸)
۲۹	وضع طبیعی
۳۲	دولت
۳۴	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی
۳۵	رابطه‌ی دین و دولت
۳۶	جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲)
۳۶	وضع طبیعی
۳۷	جامعه‌ی مدنی
۴۰	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی
۴۱	رابطه‌ی دین و دولت
۴۳	ژان ژاک روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲)
۴۳	وضع طبیعی
۴۴	وضع مدنی
۴۶	جامعه‌ی مدنی

س فهرست مطالب

۴۹	رابطه‌ی دین و دولت . . . . .
۵۲	جمع‌بندی . . . . .
۵۷	۳ فیلسوفان سیاسی لیبرال
۵۷	بنجامین کُنستان (۱۷۶۷-۱۸۳۰) . . . . .
۵۷	جامعه‌ی مدنی . . . . .
۵۹	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی . . . . .
۵۹	رابطه‌ی دین و دولت . . . . .
۶۰	شارل بارون دو مونتسکیو (۱۶۸۹-۱۷۴۴) . . . . .
۶۰	جامعه‌ی مدنی . . . . .
۶۲	رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت . . . . .
۶۴	رابطه‌ی دین و دولت . . . . .
۶۵	آلکسی دو توکویل (۱۸۰۵-۱۸۵۹) . . . . .
۶۵	جامعه‌ی مدنی . . . . .
۶۷	رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی . . . . .
۶۷	رابطه‌ی دین و دولت . . . . .
۶۹	ایمانوئل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴) . . . . .
۷۲	دولت . . . . .
۷۵	جامعه‌ی مدنی . . . . .
۸۰	اصول جامعه‌ی مدنی . . . . .
۸۴	رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت . . . . .
۸۶	جمع‌بندی . . . . .
۹۱	۴ اقتصاددانان کلاسیک
۹۱	آدام فرگوسن (۱۷۲۳-۱۸۱۶) . . . . .
۹۱	مفهوم جامعه‌ی مدنی . . . . .
۹۶	رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت . . . . .

آدام اسمیت (۱۷۹۰-۱۷۲۳) ۹۷

جامعه‌ی مدنی ۹۷

رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی ۹۹

جمع‌بندی ۱۰۰

۵ فیلسوفان اجتماعی تضادی

۱۰۱

جرج ویلهلم فردریش هگل (۱۷۷۰-۱۸۳۱) ۱۰۲

خانواده ۱۰۳

جامعه‌ی مدنی ۱۰۴

دولت ۱۰۸

رابطه‌ی جامعه‌ی مدنی و دولت ۱۰۹

رابطه‌ی دین و دولت ۱۱۰

کارل مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) ۱۱۱

دولت ۱۱۲

جامعه‌ی مدنی ۱۱۳

رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی ۱۱۵

رابطه‌ی دین و دولت ۱۱۶

آنتونیو گرامشی (۱۸۹۱-۱۹۳۷) ۱۱۷

جامعه‌ی مدنی ۱۱۷

دولت ۱۱۸

استیلا‌ی اجتماعی و سلطه‌ی سیاسی ۱۲۰

رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی ۱۲۱

رابطه‌ی دین و دولت ۱۲۲

جمع‌بندی ۱۲۳

بخش دوم رویکردهای معاصر جامعه‌ی مدنی ۱۲۷

۶ رویکرد لیبرالی ۱۲۹

- ۱۳۱ . . . . . رالف داهرندورف
- ۱۳۱ . . . . . ضرورت جامعه‌ی مدنی
- ۱۳۱ . . . . . رویکرد فلسفی-اجتماعی
- ۱۳۳ . . . . . رویکرد فلسفی-مذهبی
- ۱۳۵ . . . . . تعریف و ویژگی‌های جامعه‌ی مدنی
- ۱۳۶ . . . . . رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی
- ۱۳۷ . . . . . جان راولز
- ۱۳۸ . . . . . وضع اصلی
- ۱۴۱ . . . . . توجیه عمومی
- ۱۴۴ . . . . . ساختار اساسی
- ۱۴۶ . . . . . جمع‌بندی

۷ رویکرد اجتماع‌گرایانه ۱۴۹

- ۱۵۲ . . . . . چارلز تیلور
- ۱۵۲ . . . . . تعریف جامعه‌ی مدنی
- ۱۵۳ . . . . . رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی سیاسی
- ۱۵۵ . . . . . مایکل والزر
- ۱۵۵ . . . . . تعریف جامعه‌ی مدنی
- ۱۶۰ . . . . . رابطه‌ی دولت و جامعه‌ی مدنی
- ۱۶۲ . . . . . جمع‌بندی

۸ رویکرد جمهوری خواهانه ۱۶۵

- ۱۶۸ . . . . . هانا آرنت
- ۱۶۸ . . . . . قرارداد اجتماعی دموکراتیک

۱۶۹	رفتار سیاسی و قدرت ارتباطی	
۱۷۰	آزادی عمومی	
۱۷۱	فضای عمومی	
۱۷۴	آلریش رودل، کُنتر فرانکن برگ و هلموت دُبیل	
۱۷۴	جامعه‌ی مدنی	
۱۷۵	رابطه جامعه‌ی مدنی و دولت	
۱۷۷	جمع‌بندی	
۱۷۹	۹ رویکرد گفت‌وگویی	
۱۸۰	یورگن هابرماس	
۱۸۲	تقسیم‌بندی جامعه	
۱۸۴	جامعه‌ی مدنی	
۱۸۸	کارویژه‌های جامعه‌ی مدنی	
۱۹۰	رابطه دولت و جامعه‌ی مدنی	
۱۹۱	دشمنان جامعه‌ی مدنی	
۱۹۳	اِندرو اِرتو و جان کوهن	
۱۹۴	تعریف جامعه‌ی مدنی	
۱۹۶	میدان عمل جامعه‌ی مدنی	
۱۹۸	جمع‌بندی	
۲۰۱		منابع
۲۰۹		واژه‌نامه
۲۱۷		نمایه

فضایی که در نظام شکل می‌گیرد، به دلیل این‌که از سوی رسانه‌های همگانی^۱ دولتی هدایت می‌شود، فضایی اخلاقی نیست (میدول، ۱۳۸۲: ۱۹۳).

جامعه‌ی مدنی

در الگوواره‌ی اجتماعی هابرماس جامعه‌ی مدنی در زیست‌جهان یا دنیای زندگی روزمره‌ی اجتماعی قرار دارد. هابرماس در حقیقت و اعتبار (۱۹۹۲) در این باره می‌نویسد:

«آنچه جامعه‌ی مدنی نام دارد، اقتصاد را که به‌صورت خاص با کار، سرمایه و بازار کالاها ساخت یافته است، چنانچه نزد مارکس و مارکسیسم بود، شامل نمی‌شود. برعکس، در هسته‌ی اصلی آن اتحادیه‌ها و مؤسسات غیردولتی و غیراقتصادی داوطلبانه قرار دارند، که ساختارهای ارتباطی فضای عمومی را در بخش اجتماعی زیست‌جهان نهادینه می‌کنند. جامعه‌ی مدنی کم‌وبیش از اتحادیه‌ها، سازمان‌ها و جنبش‌های ترکیب می‌شود، که بازتاب مسائل اجتماعی در حوزه‌های زندگی خصوصی را می‌گیرد، دسته‌بندی می‌کند و با صدای بلند به مکان عمومی سیاست منتقل می‌کند. هسته‌ی جامعه‌ی مدنی ساختاری سازمانی را به‌وجود می‌آورد، که گفت‌وگوهای راه‌گشایی را در باره مسائل مورد علاقه‌ی عموم در چارچوب فضاهای عمومی ایجادشده شکل می‌دهد» (Habermas, 1992: 443).

براساس این، جامعه‌ی مدنی دارای انجمن‌های داوطلبانه و مستقل شهروندان و سازمانی‌هایی است، که امکان انتشار بدون محدودیت اطلاعات و اندیشه‌ها را در حوزه‌ی زیست‌جهان میسر می‌سازند. بنابراین، انواع گوناگون سازمان‌ها، از انجمن‌های اولیا و مربیان مدرسه، باشگاه‌های محلی گرفته تا اتحادیه‌های کارگری، سازمان‌های حقوق بشری، سازمان‌های طرفدار محیط زیست و غیره، اجزای جدانشدنی جامعه‌ی مدنی‌اند (کیویستو، ۱۳۸۶: ۱۱۱).

به‌علاوه، هم‌چنان که در عبارت بالا از هابرماس آمده است، جامعه‌ی مدنی دارای حوزه‌ی عمومی است. هابرماس در بحثی مفصل در این باره منظور خود را از حوزه‌ی عمومی با تاکید بر افکار عمومی شرح می‌دهد:

«منظور ما از حوزه‌ی عمومی قبل از هر چیز قلمروی از حیات اجتماعی ماست، که در آن چیزی به‌نام افکار عمومی شکل می‌گیرد. اساساً تمامی شهروندان باید از امکان دسترسی به

^۱Mass Media

حوزه‌ی عمومی برخوردار باشند. در جریان هر مکالمه یا گفت‌وگو که در جریان آن اشخاص خصوصی^۱ در کنار هم جمع می‌شوند، که اجتماعی (عمومی) تشکیل دهند، در حقیقت بخشی از حوزه‌ی عمومی شکل می‌گیرد. شهروندان یا افرادی که کنار هم جمع می‌شوند در مقام افراد اقتصادی یا حرفه‌ای که تنها به فکر اداره‌ی امور خصوصی خود باشند، عمل نمی‌کنند، و مانند مجامع حقوقی که تابع قواعد حقوقی دیوان‌سالاری دولتی‌اند و موظف به اطاعت و تبعیت از قواعد مذکورند، هم نیستند؛ بلکه شهروندان و افراد خصوصی زمانی به منزله‌ی عموم عمل می‌کنند، که بدون اجبار و اضطرار بتوانند به مسائل مورد علاقه‌ی مردم یا منافع و مصالح عمومی بپردازند. و این امر زمانی امکان‌پذیر است، که تضمین‌های لازم برای گردهمایی و اجتماع آن‌ها فراهم شود و آن‌ها بتوانند آزادانه به یکدیگر بی‌بند و افکار خود را بیان و تبلیغ نمایند» (هابرماس به نقل از نوذری، ۱۳۸۶: ۴۶۶).

به نظر هابرماس، گفت‌وگویی که منجر به شکل‌گیری اراده و عقیده‌ی عمومی شود، باید در شرایط خاص و تابع هنجارها، الزامات، قوانین و اصول ارزشی و هنجاری خاصی صورت گیرد. شرایط فوق در وضعیتی محقق می‌شود که هابرماس «وضعیت آرمانی گفت‌وگو»^۲ می‌نامد. هابرماس برای تشریح وضعیت آرمانی گفت‌وگو از کردارهای گفتمانی شروع می‌کند. به نظر او، در هر سخنی سه نوع کردار گفتمانی وجود دارد: «واقعیت‌عینی»^۳، «درست‌بودن هنجاری»^۴ و «حقیقت‌بیانی»^۵. درخواست‌هایی مانند «لطفاً در را ببندید» می‌تواند در هر سه حالت مورد بحث و مشاجره قرار گیرد. «اصلاً دری وجود ندارد» (واقعیت‌عینی)، «چگونه شما به این ایده رسیدی که به من دستور دهی» (درست‌بودن هنجاری) و «اصلاً موضوع درباره‌ی بستن در نیست، بلکه شما می‌خواهید مرا از جایم بلند کنید» (اصالت یا حقانیت موضوع). اگر ادعاها مورد بحث قرار گیرند هر دو طرف بحث چاره‌ای ندارند، جز این‌که با استدلال‌های عقلی ادعاهای اعتباری خود را اثبات کنند. شرط لازم برای عادلانه‌بودن گفت‌وگو مساوی بودن هر دو طرف در مباحثه و نبود هیچ رابطه‌ی سلطه‌مدارانه‌ی در جریان گفت‌وگو است. هابرماس به این حالت «گفت‌وگویی فارغ از سلطه»^۶ می‌گوید. به نظر هابرماس، در واقع کنش متقابل همیشه بین دو قطب «سلطه‌ی مطلق» و «رهایی کامل از سلطه» است حتا در شرایط برابری کامل و وجود زمان لازم برای بحث نامحدود، انسان‌ها هیچ موقع در مورد واقعیات عینی، درست‌بودن هنجاری و

^۱ Private Persons

^۲ Ideale Sprechsituation

^۳ Objektive Realität

^۴ Normative Richtigkeit

^۵ Expressive Wahrhaftigkeit

^۶ Herrschaftsfreie Diskussion

نمایه

آ	کلی، ۷۴
آدام اسمیت، ۹۷	ارسطو، ۳
آدام فرگوسن، ۹۱	استعمار زیست‌جهان، ۱۹۲
آزادی، ۸۰، ۸۱، ۱۲۹، ۱۶۶	استقلال شهروندی، ۸۳، ۸۴
باستانی، ۵۸	استیلا، ۱۱۸
عمومی، ۱۷۰	استیلاي اجتماعي، ۱۲۰
مثبت، ۱۶۶	افکار عمومی، ۱۵۳، ۱۸۹، ۱۹۵
مدرن، ۵۸	اقتصاددانان کلاسیک، ۹۱
آلکسی دو توکویل، ۶۵	ألریش رودل، ۱۷۴
آنتونیو گرامشی، ۱۱۷	ألیگارشی، ۷
آوگوستین، ۱۵	اندر و ارتو، ۱۹۳
ا	ایمانوئل کانت، ۶۹
اراده‌ی	ب
جمعی، ۳۳	بازفئودالی شدن حوزه‌ی عمومی، ۱۹۲
عمومی، ۴۵	برابرنهاد، ۱۰۳

برابری، ۸۲، ۱۳۰
بنجامین کُنستان، ۵۷

پ

پاتریسین‌ها، ۱۶
پلیب‌ها، ۱۶
پولیس، ۳

ت

تساهل، ۴۲
تضاد اجتماعی مدرن، ۱۳۲
تضادگرایان، ۱۰۱
تفاوت‌گذاری، ۱۴۳
تفکیک قوا، ۶۱
توماس آکویناس، ۸
توماس هابز، ۲۹
تیرانی، ۷

ج

جامعه آرمانی، ۷۳
جامعه‌ی

بسامان، ۱۳۸، ۱۴۱
بورژوازی، ۱۱۴، ۱۸۰، ۱۹۳
خدایی، ۹
مطلوب، ۷۳
جان کوهن، ۱۹۳
جان لاک، ۳۶
جمهوری بسیار منظم، ۲۵
جنگ همه با همه، ۳۲
جهان مشترک، ۱۷۱

چ

چارلز تیلور، ۱۵۲

ح

حاکمیت، ۲۱
حجاب جهل، ۱۴۰
حق طبیعی، ۳۰
حق‌ها، ۱۳۱
حوزه‌ی

برتر کنش، ۱۵۵-۱۵۸
عمومی، ۷۷، ۱۷۲، ۱۸۴، ۱۸۸، ۱۸۹

خ

خوداندیش، ۷۸
خودمختاری، ۱۳۶
خیر
عمومی، ۱۶۶
مشترک، ۴۶

د

دست نامریی، ۹۸
دو رساله‌ی حکومت، ۳۷
دولت

خرد، ۱۳۱
مسیحی، ۱۱۰، ۱۱۶
نگهبان شب، ۱۶۱
دولت شهر، ۳
دین

انسان، ۴۹
روحانیون، ۴۹
شهروند، ۴۹
طبیعی، ۲۴

- ر
- عقل عملی، ۱۶۵
 عقلانیت
 ابزار، ۱۸۳
 ارتباطی، ۱۸۲
- ف
- فرهنگ پشتوانه‌ای، ۱۴۵
 فضای
 چندشبکه‌ایی، ۱۶۲
 عمومی، ۷، ۱۷۱، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۹۶
 نمود، ۱۷۱
 فضیلت، ۱۶
 فیلسوفان
 اجتماعی، ۱۰۱
 سیاسی، ۵۷
- ق
- قانون
 ازلی، ۱۰
 الهی، ۹
 طبیعی، ۹، ۱۰
 قدرت ارتباطی، ۱۶۹
 قرارداد اجتماعی، ۴۶، ۷۵، ۷۷
 قیومیت، ۷۷
- ک
- کاربرد همگانی عقل خویش، ۷۹
 کارل مارکس، ۱۱۱
 کثرت‌گرایی، ۱۳۵
 کُتر فرانکن‌برگ، ۱۷۴
 کنش ارتباطی، ۱۸۲
- رالف داهرن‌دورف، ۱۳۱
 رضایت عمومی، ۱۳۱
 روح القوانین، ۶۲
 روح قوانین، ۶۲
 روشن‌گری، ۷۷، ۷۸
 رویکرد
 اجتماع‌گرایانه، ۱۴۹
 جمهوری خواهانه، ۱۶۵
 گفت‌وگویی، ۱۷۹
 لیبرالی، ۱۲۹
- ز
- زیست‌جهان، ۱۸۲، ۱۸۴
 زیست‌سیاست، ۹۲
- ژ
- ژان بُدن، ۲۱
 ژان ژاک روسو، ۴۳
- س
- ساختار اساسی، ۱۳۸، ۱۴۴
 سعادت اُخروی، ۱۳
- ش
- شارل بارون دو مونتسکیو، ۶۰
 شهروند، ۸۴، ۱۳۶
 شهروندی، ۲۳، ۸۳، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۵۱
 شهریار، ۱۶، ۱۸، ۱۹
- ع
- عدالت به مثابه‌ی انصاف، ۱۳۸
 عرضه‌ها، ۱۳۱

گ

گفتارها، ۱۶

گفت‌وگویی

فارغ از سلطه، ۱۸۵

هفت دانشمند، ۲۴

ل

لویاتان، ۳۲، ۱۶۸

لیبرالیسم

روسویی، ۱۲۹

لاکی، ۱۲۹

م

مایکل والزر، ۱۵۵

مجلس وکالتی، ۴۷

مدنیت، ۱۳۶

مسائل عدالت، ۱۴۱

مشارکت، ۱۶۶

منافع بی‌طرف، ۹۳

میدان عمل جامعه‌ی مدنی، ۱۹۶

ن

نابالغی، ۷۷

نامه‌ای در باب تساهل، ۴۱

نظام، ۱۸۲، ۱۸۳

حقوقی، ۱۰۶

کثرت‌گرایی، ۱۰۷

نظریه‌ی قرارداد اجتماعی، ۲۹

نظم قانونی، ۷۹

نهاد، ۱۰۳

نیکولو ماکیاویلی، ۱۵

و

وضع

اصلی، ۱۳۸

طبیعی، ۲۹، ۳۶، ۴۳، ۴۷

مدنی، ۳۸، ۴۴، ۴۷

وضعیت آرمانی گفت‌وگو، ۱۸۶، ۱۸۷

ویرتو، ۱۶

ه

هانا آرنست، ۱۶۸

هژمونی، ۱۱۸

هگل، ۱۰۲

هلموت دُبیل، ۱۷۴

هم‌نهاد، ۱۰۳

ی

یورگن هابرماس، ۱۸۰

Theories Of Civil Society

By:

Mohammad Taghi Sabzehei, Ph. D.

(Faculty Member Of Razi University)

Razi University Press

2014